
P r i n o s i

UDK: 821.163.42-05 Vilović, \\
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 3/2006.

VILOVIĆEV OBRAČUN S VJEROM, CRKVOM I NARODOM

Ivan J. Bošković, Split

Sažetak

Uro Vilović jedna je od najkontroverznijih ličnosti hrvatske književnosti 20. stoljeća. Pisac desetak knjiga, od kojih pet romana, u počecima svojeg književnog djelovanja duboko je tijekom hrvatske međuratne književnosti. U pričama, feljtonima i vinjetama zagovornik je vrednota kuće, obitelji i vjere, što je i razlogom izbora svećeničkog poziva. Odlaskom u Međimurje nastupa prekretnica u njegovu životu; napušta svećeništvo, pokušava prijeći na pravoslavlje, potom na protestantizam, da bi na početku Drugoga svjetskog rata, kao prijatelj Nike Bartulovića, završio među četnicima kao bliski suradnik Draže Mihailovića, zbog čega je osuđen na zatvorsku kaznu. Mijenjajući životna opredjeljenja i svjetonazore, Vilović je i svoju književnost pretvorio u poligon za obračun s vjerom i Crkvom, o čemu se u radu govori. To je činio s mržnjom i svjesno, jer je znao kakvu je ulogu Crkva imala u formiranju nacionalne svijesti u hrvatskom narodu tijekom povijesti. Iz mržnje prema Crkvi, kojom su impregnirane stranice njegovih romana, proizici će i neprikrivena mržnja prema vlastitom narodu i njegovo poricanje, što će ga kao otpadnika od vjere i naroda, ali i apologeta četništva, gurnuti postrance interesa naše književnosti i književne historiografije.

Ključne riječi: književnost, svećeništvo, apostatstvo, apologetstvo četništva, mržnja prema Crkvi, vjeri i narodu.

Na hrvatskoj književnoj sceni teško je susresti pisca čije se djelo(vanje) može usporediti s djelo(vanje)m \ure Vilovića (1889.-1958.). Brojne mijene i prijepori, ideološke kontroverze i sporenja koja su obilježila veći dio dvadesetoga stoljeća, ali i hrvatskoga nacionalnoga bića, rijetko su kod kojega pisca našla takav izraz kao u paradoksima njegove ličnosti koja, i pedesetak godina poslije smrti, ne prestaje provocirati. Istina, više svojom ljudskom sudbinom nego osobinama književnog djela!

U povijestima hrvatske književnosti ime \ure Vilovića spominje se rijetko ili je pak u njima izostavljeno. Frangeš ga, npr., ne spominje, Šicel samo uzgredno, u kontekstu pisaca okupljenih oko Luči, "lista hrvatskog katoličkog djaštva",¹ dok mu Jelčić u svojoj Povijesti hrvatske književnosti² posvećuje kraću bilješku. Prosperov Novak³ u svojoj ga Povijesti... spominje u poglavlju "nekoliko beogradskih književnih karijera" apostrofirajući njegovo renegetstvo i jugoslavenski unitarizam, koji će odrediti i njegovu i brojne druge hrvatske (književne) sudbine. Ipak, da Vilović nije posve zaboravljen svjedoči edicija PSHK⁴ u kojoj je zastupljen u zajedničkoj knjizi s Markom Uvodićem Splićaninom i Dankom Anđelinovićem.

Da paradoks bude veći, valja naglasiti da je Vilović između dvaju ratova, posebice tridesetih godina, kada je i napisao najveći broj djela, predstavljao jedno od najčitanijih književnih imena. Prilagođavajući se umješno ukusima publike i promjenama literarne mode, izborio je status jednog od "najpopularnijih hrvatskih pisaca", pa je neko vrijeme i Krleža ostao u njegovoj sjeni.

Vilovićeva književna karijera (i slava) trajala je četvrt stoljeća. U tom vremenu, od 1912. do 1938. godine, napisao je pet romana: Esteta (1919.); Međimurje (1923.); Majstor duša (1931.); Tri sata (1935.); Zvono je oplakalo djevicu (1938.) i tri knjige pripovijesti: Zagaljeni životi (1923.); Mandorlato (1924.); Hrvatski sjever i jug (1930.).

Vilović je napisao i dječji roman: Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin (1934.) te libreto za Odakovu operu Dorica pleše

¹ Povijest hrvatske književnosti, knjiga V. Napisao Miroslav Šicel, Liber-Mladost, Zagreb, 1978., str. 74.

² Dubravko Jelčić, Povijest hrvatske književnosti. II. izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004., str. 403.

³ Slobodan Prosperov Novak, Povijest hrvatske književnosti, sv. II., Slobodna Dalmacija-Marjan tisak, Split, 2004., str. 295.

⁴ Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 89, Zagreb, 1968. (Priredio Živko Jeličić).

(1934.). Za cjelovitije sagledavanje (književne) ličnosti ne smije se ispustiti iz vida ni obilan literarno-publicistički rad rasut po hrvatskim i srpskim listovima i periodici: Mladosti, Savremeniku, Hrvatskoj reviji, Književniku, Jutarnjem listu, Večernjoj pošti, Vijencu, Jadranskoj straži, Javnosti, Vidicima, Omladini, "15 dana", Pokretu, Novostima, Obzoru i drugima. Iako ne takve vrijednosti da bi značajnije promijenio književno-povijesnu ocjenu i mišljenje o piscu, taj rad zacijelo pripomaže reljefnosti Vilovićeve književnoga i ljudskoga portreta.

Tematski i prostorno Vilović je bio vezan uz dvije sredine, primorsku / dalmatinsku i međimursku, dok po literarnim osobinama svoga književnog djela pripada glavnoj liniji hrvatske međuratne književnosti s Krležom, Cesarcem, Kolarom, Goranom Kovačićem kao najekspozitivnijim imenima. Premda njegovo djelo nikada nije predstavljalo dominantni smjer hrvatske književnosti niti bilo njezinim vrijednosnim orijentir, "Vilović je bio pisac koji je u pravi čas pogađao ono što je literarna moda donosila na dnevni red",⁵ utapajući nerijetko svoj neprijeporni pripovjedački talenat u laka i površna, feljtonistička rješenja. To je uočila i književna kritika, ističući kako nije polučio rezultate po mjeri svojih mogućnosti; "ostao na pola puta bez rezultata zbiljskih mogućnosti svojega talenta",⁶ više se (pripovjedački) ponavljajući nego obnavljajući.

1. Vilovićeve književnost danas ne izaziva nikakva sporenja, što se ne može reći i za njegovu ličnost. Njezine komplekse, o kojima se pisalo dosta, kritički i nekritički, najpregnatnije je izrazio K. Nemeč. Ističući u pogovoru najnovijem izdanju Majstora duša kako je "Vilovićeve fortuna zacijelo najbizarnija" i "sva u znaku iracionalnih silnica i nevjerojatnih obrata", pita se: "Može li bivši svećenik postati apostat, otpadnik vjere i zakleti neprijatelj Crkve? Može: primjer je \uro Vilović. Može li se vatreni pravaš i hrvatski nacionalist preobratiti u renegata, neprijatelja vlastite zemlje i naroda koji će na kraju čak završiti u četničkim redovima kao bliski suradnik Draže Mihailovića? Može: primjer je opet \uro Vilović. Potpun ideološki i moralni salto mortale ovoga pisca popraćen je i artistskim bankrotom: kako je sve više sumnjao u svoje ideale, tako je slabila i njegova kreativna energija. Jedan od naših najproduktivnijih međuratnih pisaca, čovjek koji je od 1919. do 1938. objavio deset

⁵ Prema: Zvonimir Bartolić, Anabaza \ure Vilovića. U knjizi: Za vuglom provincija. Zrinski, Čakovec, 1978., str. 103 i dalje.

⁶ Zvonimir Bartolić, isto, str. 135.

knjiga, odjednom "obustavlja proizvodnju" i nestaje u magli političkih zabluda i ideoloških tlapnji⁷.

Nesvakidašnji životni tijek učinio je Vilovića temom koja još nije dobila svoj primjereni okvir. Njegova sudbina, determinirana Brelima, Splitom, Zadrom, Bečom, Pazovom, Zagrebom, Splitom, mitrovičkom tamnicom i na kraju Bjelovarom, a strukturom ličnosti pravaštvom i svećeništvom, potom apostatstvom i pokušajem prelaska na pravoslavlje, protestantizmom i naposljetku apologetikom jugonacionalizma i ortodoksnim četništvom, ne pruža čvrstih podataka koji bi omogućili da se osvijetle i verificiraju sve postaje nesvakidašnjeg životnog puta. Uz oskudne podatke iz životne zgrade, najviše podataka o njegovim prijeporima sadrži književno djelo. Kao svojevrsni psihogram piščeve ličnosti, u slojevitosti književne tvorbe ono zrcali mnoge zablude i kontroverze kojima je u određenim vremenskim segmentima života bio obuzet. Iako između činjenica privatnog života i književnih činjenica nije moguće uvijek uspostaviti čvrsto motiviranu uzročno-posljedičnu vezu, budući da književno djelo nije skup mehanički preslikanih životnih činjenica, Vilovićevo književnost podastire mnoštvo podataka korisnih za objašnjenje "zatamnjenih" mjesta nedovoljno poznate i neosvijetljene životne zgrade. U njoj je, kada je riječ o Vilovićevo odnosu prema vjeri i instituciji Crkve nekoliko etapa, koje vrijede da se posebno razmotre.

2. U prvom razdoblju književnog djelovanja - u Pobratimu od 1904-1906., Hrvatskoj smotri 1910. i Luči između 1908. i 1913., a i kasnije, Vilović je višekrat objavljivao književne sastavke. U radovima skromne vrijednosti Vilović izražava snažna čuvstva spram zavičaja, rodnih ambijenata, ljudi i običaja. U vinjeti More⁸ izrijekom je apostrofirano more kao "prva, moja silna i snažna ljubav. Sve. Malo i veliko obalno kamenje, svako ima nešto, što ga veže sa mojom svijeću. Uvijek ih se sjećam, a naravno sjetim se i onih majčinih pjesama, što su ispjevane nad tom mojom čežnjom za morem, za bućkanjem, plivanjem, preskakivanjem od škripa do škripa"(...). Spomenuta sintagma majčine pjesme u Vilovića strukturira kao metafora djetinjstva. Pod jednom takvom⁹ Vilović je tiskao nekoliko sličica u kojima su prisutni i elementi njegova svjetonazora i vrednote neprikrivene kršćanske duhovnosti. U

⁷ Krešimir Nemeč, Svi paradoksi \ure Vilovića. U knjizi: Majstor duša, Naklada Mlinarec & Plavić, Zagreb, 2003., str. 232.

⁸ Vidi: Luč, VI/1910 -1911., br. 2-3, str. 48-49.

⁹ Iz zbirke pjesama moje majke, Luč, VIII /1912-1913., br. 4-5, str. 97.

Uskrsnom blagoslovu¹⁰ Vilovićev pripovjedač ističe: "(...) Sva su djeca anđeli, a anđele voli lijepa Gospa" (...), dok se u Elegiji¹¹ duboki vjerski svjetonazor ogleda u skrušenom opravdanju smrti jedanaestogodišnjeg dječaka: "Bog dao, Bog uzeo...". Vilovićeva se kršćanska duhovnost, međutim, ne ogleda samo u prizivu nadnevaka kršćanskih blagdana i uz njih vezanih tradicijskih običaja (Uskrs, sv. Nikola, Božić...), nego i u isticanju vjere, molitve, obiteljskog zajedništva: "Vani je mirna, ledena tama, a na ognjištu pucne, odleti iskra, dvije, tri, i trnu u nedalekoj visini...To je sav šum, a oni bi htjeli da čuju, gdje vani nešto zaštropoće, da prepoznadu njegove korake (...)" ili: "Djeco, krstite se i Bogu preporučite, a kad se probudite, naći ćete brata". (...) ili: "Ivane sinko, Bog će ti pomoći! dahne majka i udari ožegom u komad dogorjele cjepanice... Sila varnica poleti u zrak, plamen se pojavi na vrhu cjepanice i gori onako, kô kad rakijom kroneš, onim slabim rastegnutim plamenom, a onda počne podrtavati, tresti se, dok se ne obori, ne iščezne... Opet je mir, a u kući sve tamnije biva, žerava blijedi i bijelim se lugom osiplje (...)"¹² Djeliće sličnih nadahnuća i ugođaja zrcale i Bršljanova grančica, Badnjak, Zornica, Kristov cjelov.¹³ Dio vrednota ugrađenih u tadašnju svoju književnost Vilović je zacijelo baštiniio kao obiteljsko naslijeđe,¹⁴ a dijelom ih je produbljivao i obogaćivao školovanjem u zadarskom svećeničkom zavodu.

Ovo razdoblje Vilovićeva života i književnosti, bez sumnje, karakterizira duboka vezanost uza svijet zavičajnih, kršćanskih vrijednosti.¹⁵ Riječ je o vrednotama vjere, molitve, kuće i obiteljskog zajedništva. Junaci tadašnjih Vilovićevih slika i priča duboko su prožeti katoličkim svjetonazorom i njihov je život, gotovo bi se moglo reći, duboka molitva Bogu za pomoć i utjehu.

Ponikao i odgojen u takvom ozračju, Vilovićev odlazak u svećenike¹⁶ bio je očekivanim i gotovo logičnim korakom na životnom putu. Na njega se Vilović spremao i fizički i duhovno, kako o tome

¹⁰ Uskrсни blagoslov, u: Iz zbirke pjesama moje majke, isto.

¹¹ Elegija, u: Iz zbirke moje majke, isto.

¹² Očevom stazom, u: Luč, VIII /1912-1913., br. 13-14, str. 306-313.

¹³ Vidi: Krijes, II /1910-1911., br. 6-7, str. 119-121.; također: Na imendan, Pobratim, XVI/1905-1906., br. 16, str. 342-343.

¹⁴ Vidi: \uro Vilović, Moji. Krijes, I/1909-1910., br. 20, str. 316-319.

¹⁵ Vidi: dva poglavlja iz romana Uz more; Luč, VII/1911-1912., br. 4, str. 2-4; Na parangalu, Luč, VII/1912-1912., br. 10-11, str. 41-42.

¹⁶ Vilović je zaređen za svećenika 27. 7. 1913., a zaređio ga je pomoćni biskup splitsko-makarski Vicko Palunko, također pisac. Vidi: Knjiga zaređenika II, od 1900-1925., za god. 1913., list 30 v.

svjedoči u psalmu¹⁷ prigodom svećeničkog ređenja. U zanosnom i otajstvenom tonu Vilović pjeva:

“Gospode čujem, po glasu odlazim evo,
ostavljam Egipat plodni lukom i mesom,
slastima svakim...”.

Obraćajući se Bogu, spreman i odlučan slijediti njegov zov, svaki stih psalmičkog pjeva izražava Vilovićevu nepokolebljivu vjeru, odanost i spremnost na Božje poslanje i službu:

“Nad gorama stečene zemlje
udariti ću Mojsijev znamen, kojim je
puk bolestan liječio od otrova zmijsa.
Pod sjenom znamenja onog haran će narod
spominjat tebe, kojino udaraš kamen,
da iz njega protiče voda, šalješ mu manu...
Potomcima kazat će brzo, kako je svima
l'ć pod vodstvom Tvojim, na putevima teškim...
Ja idem, Gospode, idem, sustati ne ću
ni časa jednog, sad sve je u meni spremno.
U snagu vjerujem Tvoju, slabost prezirem
ovu, što me strašila do sad, al' više ne!
Puteve sljediti ću Tvoje, za zakon i r'ječ,
Spreman sam da dam život, da dam snagu svoju,
krvlju i znojem slavu s višnjih – uspoju...”

Nakon ređenja za svećenika Vilović je kratko vrijeme proveo kao kapelan u Lokvi-Rogoznici, odakle ubrzo moli dopuštenje za studije na Sveučilištu u Beču.¹⁸

Vilovića je u Beč doveo studij filozofije. Tamo se kretao u društvu hrvatskih studenata i u njihovu glasilu objavio nekoliko napisa,¹⁹ dok je istovremeno i hrvatsku javnost izvještavao, u nekoliko feljtona, o životu u Beču i tamošnjim prilikama,²⁰ zbivanjima,²¹

¹⁷ \uro Vilović, Psalmus exeuntis. Dan, XI/1913., br. 30 (od 24. VII. 1913.), str. 3.

¹⁸ Vidi: Pismo biskupu za dopuštenje studija na sveučilištu u Beču, u: NAS, S-M, Spisi g. 1915., br. 2442.

¹⁹ \uro Vilović, Priča dalmatinskog žala. Naše kolo (Beč), 1914., br. 2, str. 97-113.; Gdje Biokovo uranja u more. Naše kolo (Beč), 1912., br. 1, str. 131-143.

²⁰ \uro Vilović, Snijeg u Beču. Novine (Zagreb), III/1916., br. 34, str. 3-4.; Naš Beč. Novine (Zagreb), III/1916., br. 67, str. 3-4.; Gasthaus Franc Böck. Novine (Zagreb), III/1916., br. 61, str. 3-4.; “Anstellen”, impresije iz bečkog života. Novine (Zagreb), IV/1917., br. 120, str. 3-4.; Milchfrau. Novine (Zagreb), IV/1917., br. 125, str. 3-4.

²¹ \uro Vilović, Kroaten Blut (Bečki operni novitet); prikaz Nedbalove operete pod istim nazivom, Novine (Zagreb), III/ 1916., br. 50, str. 4-5.

knjigama²² i dr. Te su Vilovićeve impresije i feljtoni značajni kako zbog svoje informativnosti, tako i zbog toga što su ugrađeni u atmosferu njegovih pripovijedaka²³ te ambijente u kojima se kretao junak njegova romana Esteta. Kao sastavni, gotovo dominantni dio Vilovićeve svijesti, katolički je svjetonazor dijelom ugrađen u todobnu Vilovićevu kritiku Krležina Pana,²⁴ u naglašavanju prividnog maniheizma i pobjede Pana nad Crkvom, u usporedbi s Hamsunovim Panom, nije teško prepoznati ideološke, katoličke motive ugrađene u estetsku ocjenu knjige.

3. Roman Esteta prvi je značajniji Vilovićev književni uradak. Najavljen dvama poglavljima u Luči, u broju 2-3/1918-1919., pojavio se 1919. godine s podnaslovom roman vječnih bohema i s oznakom prvi hrvatski feljtonistički roman, kao 11. knjiga nakladne knjižare M. Kelovića u Zagrebu. Premda ni jedna od odrednica u potpunosti ne iscrpljuje njegov sadržaj, uporištâ romanu potražiti je u tradiciji hrvatske psihološke proze J. Leskovara, a izravne dodirnice s junakom Nehajevljeva Bijega \urom Andrijaševićem i Kamovljevim Arsenom Toplakom.

Roman Esteta i Beč za nas su značajniji jer njima započinje – druga postaja Vilovićeve životnog puta - svojevrsna prekretnica. Naime, središte Monarhije nije mu samo osvjetlilo komplekse nacionalnog bića, mentaliteta i sudbine, nego je manifestiralo i svu labavost njegova svećeničkog položaja. Pokazalo se, naime, da iza psalmičkih ushita i zaklinjanja na poslanje Bogu živi jedan drugi i drugačiji Vilović: čovjek strasti i osjećanja čulne ljubavi prema ženi! Ta sklonost čulnom/erotskom doživljavaju svijeta, nespojiva sa svećeničkim zvanjem, vjerojatno je bila razlogom da se Vilović nije dulje zadržao u župnoj službi²⁵ nego se - zaključujemo na temelju oskudnih podataka te autobiografskih elemenata i sugestija u djelu - odlučio na ispomoć u međimursku sredinu, u Dekanovac.²⁶ U

²² \. Vilović: Herman Bahr: Himmelfahrt. Novine (Zagreb), IV/1917., br.106, str. 4.

²³ R. Katalinić Jeretov spominje da je zbirka novela Sinovi mora dovršena u Beču 1918. , a nestala je za vrijeme međimurskog prevrata, kada je Vilović morao bježati pred mađarskim osvetnicima. Vidi: "15 dana", II/1932., br. 3, str. 41-42.

²⁴ \uro Vilović, Pan. Novine (Zagreb), IV/1917., br. 84, str. 3-4.; usp. Stanko Lasić, Mladi Krleža i njegovi kritičari 1914-1924. Globus, Zagreb, 1987., str. 29.

²⁵ Izgleda da se Vilović, istina samo nakratko, vratio na službu u Dalmaciju; na temelju Protokola br. 2237/1918. u NAS-u ime mu nalazimo u Donjim Brelima.

²⁶ Kako se Vilović našao u Dekanovcu na službi nije nam poznato. U Arhivu splitske Nadbiskupije ne postoji pisani trag koji bi upućivao na takvu odluku, osim razrješnice u službi od 27. 10. 1915. godine. Vidi: Zapisnik Biskupske kurije u Spljetu za godinu 1915.

Međimurju, kojemu je svojim novelama podigao literarni spomenik,²⁷ otpočinja nova, treća postaja u njegovu životu. Svi kompleksi i kontroverze Vilovićeve bića isplivat će na površinu i pokazati na što je sve on bio spreman za ljubav stvarne žene! Dio odgovora na to pitanje sadrži i roman Međimurje.

3. a) Roman Međimurje, ispovijest jednoga sutona Vilović je napisao 1918. godine, a objavio tiskom 1923. u Čakovcu. Riječ je o romanu (ili oduljoj pripovijesti²⁸) u kojem je Vilović svoju temu opsesivu – ljubavni život svećenika – smjestio u međimurski ambijent.

Dolaskom u Međimurje Vilović je, po vlastitim riječima, istinski zavolio život i ljude ovog, nakon “prevrata” 1918. godine, hrvatskoga kraja. O tomu svjedoči:

“Ta mi je zemlja postala bliza, i topla mi posta ta zemlja, u kojoj gusto i bujno cvatu ljubice, a žene govore nekim romonom i šaptom, kojim romone naši lijepi, mladi glagolaši uz more. Tu kao da sam se sreo s jezikom naših primorskih nedjelja i ranih jutara.”²⁹

Taj kraj “u kojem se vječno pjeva i luduje. Svi pjevaju, luduju, griješe i svi tako široko i čovječji opraštaju goričke grijehe. (...) Stari i mladi, živi i umrli su opraštali, jer rekoše da u goricama nema grijeha. Tamo se pije. Pije se visine, sunca, vina i opija se do besvijesti, a gdje nema svijesti, nema ni grijeha. (...) Divni brežuljci, napupčali, tvrđi i mirisni, kao tvrđi zgusnuti grozdovi na širokim, strasnim grudima. Golicaju se vedro, nasmijano i nabrekli prema visinama. Snaga im je tvrda, a crte i oble i oštro zacrtane”, po svemu, dokraja je razbudio ionako još od Beča “grešna” Vilovića. Junak romana, zapravo Vilovićev alter-ego, iskreno priznaje:

“Ja sam tamo u sebi našao divljeg satira i bio sam drag samomu sebi. Zavolio sam što živim i nasmijem se prvim laganim, sretnim smijehom poslije onih u jutrima kolijevke. Postade mi drag svaki trzaj u meni, a i žeđa koja me palila, postane mi slatka.

Često sam išao gore da izgaram od žeđe i naužijem se te boli. Ostajao sam da noćujem, da moj divlji satir golica pod goričkim zvijezdama. Spavao sam po klijetima pijan od mirisa, sunca, visine, zemlje i vina. Jutrom sam ispijao rosu s prvih sunčevih

²⁷ Dr. Vinko Žganec, predgovor romanu Međimurje, Čakovec, 1923., str. III – VI.

²⁸ K. Nemeč, \uro Vilović. U knjizi: Povijest hrvatskog romana II. Znanje, Zagreb, 1998., str. 230 i dalje.

²⁹ Vidi: \uro Vilović, Hrvatski sjever i jug. MH, Zagreb, 1930., str. 5.

zraka. Mirisala mi je noćna vlaga, poda mnom suhi ležaj od sijena. Kroz otvoreno okno na klijeti uvlačila se neparfimirana noć. I ona tjelesna i ona strasna tek pod koprenom noći koja ističu bjelinu udâ.³⁰

Život u međimurskoj "sočnoj, bujnoj i plodnoj ravni" probudio je "malog, sitnog popa" koji se, ubrzo, sve "žedniji, zapaljeniji", zaljubio u jednu djevojku. Ispovijedajući romanom "oluju svoje unutarnjosti", Vilovićev junak otkriva:

"Soba mi je zadušljiva, sušičava i tijesna, a ravan me muči i izgara. Neznam, što bi počeo i kako bi se smirio. Zapaljen sam i samo čeznem za nekakvim neizvjesnim kupkama. No kad o njima pomišljam, nikako ne dolazi voda u igru. Nekakve drugačije, posve drugačije kupke, koje mogu da ohlade i osvježe dublje od kože i trajnije od jednoga sata; u kojima bi našao duševnu rasonodu i hlad mojim nategnutim i istrzanim živcima. Postoji li to, što ja trebam i što tako nejasnom i neizrazitom čežnjom tražim?

Vrludam kao omamljeno tiče i sve više gubim samoga sebe. Otima me ravan, njezini sokovi, karnalni mirisi i daleki prostori od mene do one azurne ploče, što je tako daleka i nepomična, jednolična i dosadna. Trebalo bi, da nešto počnem i nikako ne mogu da nađem ono konkretno, što bi trebalo da počnem. Gospode, kako sam dugo mislio i snovao, da potražim djevicu Munu, da je nađem u njezinoj kući i da je jednostavno – vidim."³¹

Nemir i napetost koji su obuzeli nutrinu Vilovičeva junaka nisu mogli ostati sakriveni. Primijetila je to i junakova majka, ali i stari svećenik, a vrhunac napetosti romana nastupio je u trenutku kada mu djevojka otkriva svoju trudnoću. Za junakovu majku bio je to nepodnošljiv udarac, na što ona, nakon prvog iznenađenja, smišlja plan kako djevojku udati za drugoga. Sve to radnju romana usmjerilo je neizbježnom sukobu dviju žena koje su na Vilovičeva junaka polagale pravo,³² nakon čega djevojka odlazi i rađa - mrtvo dijete! Roman se na kraju razrješava junakovom pomirenošću s

³⁰ Međimurje, str. 11.

³¹ Međimurje, str. 40 i dalje.

³² "Odlaze one niz dvorišta, preko snijega. Gledam te dvije žene. Jedna natjeruje, psuje i zapovijeda, da se što čvršće uzdrži. Druga se svija, štiti i trpi, da je ne odaleče od muškarca, koga ljubi... Jedna zna, da ima na to pravo, jer je rodila muškarca, a druga, jer će roditi s tim muškarcem. Trebaju ga obje, jer same ništa ne mogu... Kaljava je stvar taj život, Florijane! Nikomu nije lijep i ne znam, zašto ga se tako svi držimo..."; Međimurje, str. 109.

bolešću i čekanjem skore smrti, dok u pozadini odjekuje vedra pjesma djevojačkog zbora.

Tema ljubavi svećenika i djevojke, kojoj je u hrvatskoj književnosti naći usporednice s Novakovim Zaprekama i Ivakićevim Kapelanom, u Viloviću – zacijelo s podlogom u autentičnim iskustvima – progovorila je bez “sustezanja, bez prešućivanja, bez straha”. Kako ističe Bogner, koji je među prvima sustavnije prikazao rad i književno djelovanje \ure Vilovića, on je prvi “oživio svu tešku tragiku tih nedopuštenih ljubavi i digao smjelo zavjesu sa scene naših “farofa”, tako da s nje progovara život u svoj ljudskoj goloti. On je prvi u tim popovskim historijama otkrio i psihološki problem o odnosu svećenika prema selu, i naslutio sadržinu toga odnosa. On je naslutio svu sadržajnost toga misterija, razotkrivajući ga psihološki u njegove sastavne elemente”,³³ dok Nemeć apostrofira da je “erotska strast prikazana kao sila koja ruši sve moralne ograde i religiozne osjećaje”.³⁴

Nema sumnje da je strast³⁵ koja je vladala Vilovićevim životom bila razlogom i njegova napuštanja svećeništva i skidanja svećeničke mantije. Nakon čina apostatstva, nipošto ne i nepoznata u hrvatskoj književnosti, Vilović je, posve neshvatljivo - kako se daje rekonstruirati - bio spreman promijeniti i vjeru da bi se oženio pravoslavlkom. Spram takve njegove odluke Sinod se Pravoslavne crkve, koliko je poznato, nije ponio onako kako je Vilović zacijelo bio očekivao. Pače, rezerviranost pravoslavnih crkvenih vlasti uvjetovala je novi, ne manje iracionalan, potez: odlazak u protestantsku školu u Staru Pazovu,³⁶ gdje će postati – “lutoranom”, kako se daje rekonstruirati iz novelete Nikolinjsko veće! Ispod lika profesora “koji kida svečevu odoru”, kako otkriva noveleta, nije teško prepoznati samoga Vilovića koji oskudnu svakodnevicu tješi strasnom ljubavlju prema ženi:

“Ja se rasplačem nad lijepim krajevima i stanem da se tješim njezinom blizinom. Ona je također mislila, da me mora tješiti, pa

³³ J. Bogner, Gjuro Vilović. (U: “15 dana”, II/1932., br. 21, 22, 23 i 24.). Navedena bilješka u: “15 dana”, II / 1932., br. 22, str. 350.

³⁴ K. Nemeć, pogovor Majstoru duša (izd. Naklada Mlinarec&Plavić, Zagreb, 2003.), str. 243.

³⁵ Živko Jeličić apostrofira čulnost kao ključno uporište Vilovićeve spisateljske poetike i svjetonazora. Vidi: M. Uvodić Splićanin / Vilović / D. Anđelinović. PSHK, knjiga 89, Zora, Zagreb, 1968., str. 156.

³⁶ Iz Stare Pazove, 19. 12. 1919., Vilović je u “Slavenski jug” poslao noveletu Nikolinjsko veće. Vidi: Slavenski jug, II/1921., br. 1. U istom časopisu, u br. 4/1920., objavio je priču Opat od Bele Stene.

je dopustila da joj stavim glavu na rame i da je nemoćan i dirnut obuhvatim oko pojasa. Konačno je bez otpora dopustila i da je zamijenim, da nju zamijenim s tim lijepim krajevima u daljini i moju ljubav za lijepe krajeve u daljini s ljubavlju za nju. Ja sam je grčevito cjelivao, plakao i kleo se i priznavao joj duboku, bezdanu ljubav ničemu ravnu. Tresla se zaista od uzbuđenja i od novosti i od straha pred tim nedopuštenim i izvan programa, ali ja nažalost osjetim, da cjelovi mladoj djevojci nisu ništa izvan programa. Što bi to bilo izvan programa? Cjelovi zaista ne, ta ona o njima sanja i voli ih do besvijesti“(…).³⁷

Dionice takvog životnog puta, popločana nepomirljivim krajnostima, razumljivo je, sugeriraju kako i na Vilovićevu književnost nije moguće gledati samo kao na izraz umjetničkog identificiranja, nego i kao na sredstvo vlastitih obračuna - kao “sredstvo javne borbe protiv crkve, nacionalne tradicije i mnogih institucija koje potvrđuju upravo onaj identitet koji i njega čini piscem jednoga vremena i jednoga naroda”,³⁸ kako to s pravom navodi Donat.

3. b) Vilovićev obračun s Crkvom kao institucijom u romanu *Majstor duša* podastro je nove argumente o kontroverznosti njegove ličnosti, zacijelo bez premca u hrvatskoj književnosti i historiji novijeg datuma. Roman je Vilović objavio 1931. godine u izdanju zagrebačke Binoze,³⁹ tiskavši u međuvremenu, nakon romana *Međimurje*, i tri od čitalačke javnosti i književne kritike zapažene knjige pripovijedaka: *Zagaljeni životi*, 1923., *Mandorlato*, 1924. i *Hrvatski sjever* i *jug*, 1930.

Kao i prethodna dva romana, *Majstor duša* je također djelo izrazito autobiografskog karaktera, a odjekom u javnosti svojem je autoru priskrbilo atribuciju najčitanijeg hrvatskog pisca.⁴⁰ Radnju romana Vilović je gradio na sudbini svećenika kojega biskup šalje u mjesto koje je već pedeset i sedam godina na ratnoj nozi sa svojim župnikom. Nije potrebno mnogo da se shvati kako se iza župnika u knjizi zacijelo krije piščev alter ego i da su činjenice Vilovićeve životne zgrade podloga književnoga djela.

³⁷ Nikolinjsko veče. U knjizi: *Zagaljeni životi*. MH, Zagreb, 1923., str. 152-153.

³⁸ B. Donat, *Zanat efijaltski*. U: *Politika hrvatske književnosti...* MH, Zagreb, 1998., str. 76.

³⁹ Roman je doživio još dva izdanja: prvo 1933. također u Binozi, i drugo u Nakladi Mlinarec & Plavić 2003. s pogovorom K. Nemeca.

⁴⁰ Usp. Što čita naša omladina? U: “15 dana”, II / 1932., br. 4, str. 54-55. Po navedenoj anketi, koju je u Zagrebu provela beogradska Pravda, iza Vilovića su se plasirali Cesarec, Nehajev i Car Emin, dok je Krleža dobio samo dva glasa!

Pojava romana *Majstor duša* u hrvatskoj je javnosti dočekana različito. U recepciji romana razvidne su sve ideološke isključivosti i podijeljenosti hrvatskoga društva tridesetih godina. Za jedne roman je bio "najordinarniji pamflet" i "skandalozna kronika od čovjeka bolesne mašte, čovjeka koji promatra ljudsko društvo u prvom redu i skoro isključivo sa seksualne strane"⁴¹ te kompleks "neistine i pretvaranja",⁴² čiji neki dijelovi "zaslužuju da se zabrane",⁴³ dok ga drugi, primjerice J. Horvat, apostrofiraju kao "markantno djelo, dobitak za književnost, koji neće tako potonuti u zaborav poplave budućih efemernosti i književnih moda".⁴⁴ Više kompleksom teme nego književnom vrijednošću - na koju se, među brojnim osvrtima i recenzijama, osvrnuo možda tek *Delorko*⁴⁵ - roman se našao u središtu polemičkih parbi, najčešće motiviranih ideološkim razlozima, ovisno o opredjeljenju glasila u kojima su osvrti bili tiskani. Crkveni su krugovi roman doživljavali uglavnom kao obračun pisca s Crkvom, a oni drugi, "liberalni", kao čin hrabrosti i "zamašit događaj u našoj književnosti", pisan "izvanrednim stilom, majstorskim poantama i sočnim jezikom".⁴⁶ Za dr. Horvata,⁴⁷ Vilović je u romanu "obradio na specifičan svoj način tragediju katoličkog sveštenika u kome se bore elementi mladosti i poštenja, crkvenih dogma i strogih statuta" (...); pisac je "očima dobrog psihologa dao zanimljiv roman, interesantan i osećajan po obradi, koja nije šematizovana (...)" i "otkucavao drhtaje duše spontano i neizveštačeno, bez uvijanja nam je otkrio ono o "čemu se samo šaputalo i govorilo kao o nečem, što je zabranjeno". Sličnim su se riječima o romanu oglasile i zagrebačke Radničke novine⁴⁸ vidjevši u njemu "ispovijed ispovjednika, koji je pregazio ispovjedaonicu i uzvikuje ovu svoju ispovijed cijelom svijetu", koja

⁴¹ Mate Ujević, *Nakaze g. \ure Vilovića*. Luč, XXVII/ 1931-1932., br. 8, str. 241 i dalje.

⁴² Ljubomir Maraković, *O Majstoru duša*. Hrvatska straža, IV/1932., br. 58, str. 4.

⁴³ Luka Perinić, *Majstor duša*. Hrvatska prosvjeta, XIX /1932., br. 3, str. 71.

⁴⁴ Josip Horvat, *Domaći roman koji će izazvati prepirke*. Jutarnji list, XX/1931., br. 7143.

⁴⁵ Olinko Delorko, *Hrvatska revija o "Majstoru duša"*. U: "15 dana", II / 1932., br. 7, str. 100.

⁴⁶ Vidi: Sušački dnevnik "Naša sloga"; citirano prema "15 dana", II /1932., br. 3, str. 41-42. Za "lijep jezik i jedri stil" piscu zahvaljuje pismom Rikard Katalinić Jeretov; vidi u istom broju.

⁴⁷ Riječ je o članku tiskanom u beogradskoj reviji "Život i rad", čiji je dio prenesen u "15 dana", II/1932., br. 3, str. 41-42.

⁴⁸ Radničke novine, III, br. 3, od 15. siječnja 1932.; pretiskano u "15 dana", II/1932., br. 3, str. 41-42.

se "može samo preporučiti". Nazvavši ga "domaćom književnom senzacijom" Međimurski glasnik u Majstoru duša vidio je djelo "koje podiže našu nacionalnu samosvijest, skida nam veo kulturne potčinjenosti i ulijeva nadu, da će jugoslavenski prvaci prodrijeti na evropsko književno tržište",⁴⁹ a zagrebačke Studentske novine dočekale su ga kao roman koji je rekao "istinu o utjecaju klera na selu", a Vilovića kao pisca i čovjeka koji je "smjelo i inteligentno zagrabio u taj problem, koji ga je prikazao tako plastično, da nam se tek poslije njega i po njemu ukazuje u svoj svojoj zanimivosti i veličini". Za njih je Vilović rekao "otvoreno i muški ono, što se dosad samo naslućivalo".⁵⁰

Nije nam poznato jesu li naklada od 5000 primjeraka (rasprodanih u manje od mjesec dana) i nesvakidašnji odjek u javnosti bili razlogom i europske recepcije Vilovićeve romana. Tek, vrijedno je zabilježiti da je roman preveden na češki,⁵¹ a na prijevod, ukoliko nađe nakladnika, pripremao se i talijanski kritičar Umberto Urbani.⁵²

Unatoč ideološki orkestriranoj promociji Vilovićeve romana, u to vrijeme najprimjereniju ocjenu izrekao je Boško Novaković, nazvavši ga "dobrom publicistikom" koja "dopire najviše do prosečnog izraza dobre proze", pa kao takva ne "može imati nade da uđe među naše bolje romane".⁵³

Majstor duša roman je dvojake motivacije: roman je autobiografskog karaktera i roman s tezom! S jedne strane predstavlja obračun Đure Vilovića s vlastitom (svećeničkom) prošlošću, a s druge, obračun s Crkvom kao institucijom koja bitno determinira svijest naroda čijim jezikom Vilović govori i piše. Po brojnim elementima svoje strukture roman je blizak romanu Međimurje, ali od njega je i bitno različit, ponajprije kompleksom lika. Mladi belički kapelan iz romana Međimurje, naime, pokazuje se žrtvom vlastitoga zvanja i svećeničkog poziva, dok se "majstor duša" – što je najdublja psihološka determinacija junaka istoimenoga romana – pokazuje

⁴⁹ Štampa o "Majstoru duša". U: "15 dana", II/1932., br. 5, str. 86.

⁵⁰ "Jedini čovjek, koji se usudio reći istinu". Prema "15 dana", II/1932., br. 5, str. 23.

⁵¹ Vilovićev majstorski misterij; original članka češke prevoditeljice "Majstora duša" Libuše Hanuš za "15 dana". U: "15 dana", IV/1934., br. 6-7, str. 104.

⁵² Umberto Urbano o Vilovićevu "Majstoru duša". U: "15 dana", II/1932., br. 2, str. 23.

⁵³ \uro Vilović, Majstor duša. Pregled knjiga. Venac, XVIII, sv. 3 /1932-1933., str. 224 i dalje.

velikim manipulatorom, a sama Crkva institucijom koja s vjerom, za Vilovića ne misterijem nego "opijumom naroda"!, nema gotovo nikakve veze. Za junaka Vilovićeva romana sve što se događa u Crkvi velika je laž i velika obmana koje treba raskrinkati i demistificirati. Sličnih dodirnica između dvaju romana ima i na drugim razinama. Naime, u oba se romana javlja motiv pobune sela, u narativni tijek obaju romana interpolirane su legende, a u oba romana dijete – kao motiv oko kojega se razvija i drama zvanja/poziva i drama lika, stradava: u Međimurju djevojka Muna rađa mrtvo dijete, dok rođenoga dječaka u Majstoru duša ugušuje razularena masa.

Fabulu romana Majstor duša, kojemu evidentni autobiografski sadržaji priskrbuju dodatne semantičke potencije i nude ključ slojevitijeg, psihoanalitičkog tumačenja, Vilović je vezao za mladog svećenika, don Lovru Veslarića, kojega biskup šalje u odmetnutu župu kako bi je povratio u okrilje "matere crkve". Također mu je nakana uvjeriti narod da je svećenik "Božji namjesnik" i poslanik na zemlji, što u prethodnih pedeset i sedam godina nije pošlo za rukom nijednom od svećenika. Do dolaska don Lovre, koji je "nastupom, govorom, postupcima" bio spreman ispuniti biskupovu nakanu, bilo je nekoliko neuspjelih pokušaja. Kao razlog zašto je tražio premještaj i odazvao se biskupovoj molbi, don Lovro izriječkom navodi bijeg od jedne žene:

- Što biste htjeli?
- Premještenje.
- Vi? Zašto?
- Da pobjegnem od jedne žene.

Biskup ustukne. Najprije mu se potrese ruka, pa zlatni križ o lancu, što ga je dotle držao mirno. Oči se osjetljivo rastvore, usne se bolje stiskoše...

Biskup je u prvom pokretu očito htio da prigovori, da protestira, da se obori na čovjeka, koji mu tako otvoreno pristupa i govori o ženi. U drugom času sjeti se, izleti mu odnekuda iz gomila lektire isposničkih mudrosti i svetih štampanih meditacija jedna rečenica sa svim obilježjima maksime:

- In fuga salus! U bijegu je spas!

Primiren zagleda se biskup u lijepog čovjeka: stajao je pred njim uspravan, muževan, otvoren i snažan. Pobožna se maksima još jednom ponovi pred biskupovom sviješću, i on blago, skoro sućutno šane:

- Da. Kakva je to žena?
- Mlada i zaljubljena...

- Seljačka žena?

- Nije. Osjećam, da se ne bih uspješno borio s njome, pa zato želim, da joj pobjegnem.⁵⁴

U župi u kojoj se, po riječima biskupa, selo godinama "bori sa župnicima", svećenika ("radina, pametna i ponešto demagoga") je dočekala nevjerica i skupina usidjelica. Za Vilovićeve ironijom oboružana pripovjedača bila je to "duga skupina onih, koje je pregazila seoska mladost i kojima nije ostala nikakva nada, da će im se ikada oploditi utroba, da će im se ikada dojke dobiti i usne tetošiti".⁵⁵ Za razliku od starog svećenika ("Težak, nezadovoljan, nikad zdrava izgleda. Koračao je, kao da je presit. Selo je na njemu samo osjećalo bolesni želudac. Uzrigivalo mu se na svakom koraku, s bolovima i tupom težinom. Crn i tužan. Zanemaren i neizbrijan. Držao se kao teški starac, koji se bolno izvlači iz zapečka i jednak se vraća u zapećak. Da je bar bradu imao, njome bi nekad veselio zavijorio povjetarac, a on je imao samo potrljke, samo nekakve musave drače po licu, što mu je davalo očajan i zapušten izgled"⁵⁶), novi je i mladi svećenik, prema kojemu su usmjerene sve pripovjedačeve simpatije, bio sušta suprotnost: "Imao je prekrasne, svježije, mladenačke ovale i bogatu, crnu, svilenu kosu. Kad je bio gotov i zadovoljan sa samim sobom, pristupi k prozoru, s kojega se vidjelo crkveno dvorište, ulaz u crkvu i velik dio Vrela s vijugavim puteljcima."⁵⁷ U pridobivanju sela, više nego u snagu vjere i vlastitih riječi, mladi se svećenik najviše uzdao u ispovjedaonicu, koja mu je omogućavala uvid u život i duše samih vjernika. Iz njihovih ispovijedi ["Ivajana mu je pričala o svojim sitnim, ispraznim mislima i osjećajima u besanoj noći. Optuživala se za sjećanja u onim noćima, što su ih prospavale u duboku snu iza bure i umora. One su nalazile, da su to griješne misli za stare glave, pa su se optuživale" (str. 54); (...) "Znao je, da će iza Kataluce i Ivajane doći preda nj ona seoska žena, koja je mlada, ali nezadovoljna mladošću, lijepa, ali dovoljno nepriznata, topla, ali dovoljno tražena, da zagrijava" (str. 57); "Ulazio je u razgovore u četiri oka sa seoskom ljepoticom, od koje muž uzima gotovo sudove, mišljenja, uvjerenja. Razgovarao se s onom, koja oholo sluša, ponizno zapovijeda i uvijek jauče, da je zapostavljena, dok blaženo i smireno uživa, što vodi muža, kao pokornog vočića

⁵⁴ Majstor duša, str. 14-15.

⁵⁵ Majstor duša, str. 34.

⁵⁶ Majstor duša, str. 21.

⁵⁷ Majstor duša, str. 29.

na užetu." (str. 57)] Vilovićev je junak saznavao sve što mu je bilo potrebno za manipulaciju selom i omogućavalo da svoje ponašanje i postupke uskladi i prilagodi trenutnim potrebama i ciljevima. Kao "idealni ljubavnik stotina u jednoj jedinoj noći" i junak "svijetle i čarobne priče" brojnih koje "ustrajno i smiono traže gdje da polože nabreklo srce", don Lovro je osvojio ne samo srca žena, nego i muškarce, a ubrzo je za sebe privezao i selo. Izmirenje sela Vrela s Bogom ubrzo je, kako slijedi iz priče, postalo događajem! Stari biskupov kancelir u tome je vidio znakove Božje providnosti, dok je dekanatski odbor zaključio da je riječ o uspjehu ostvarenu po "propisima crkvenih i teoloških doktrina". A tajna, kako otkriva sam don Lovro, posve je jednostavna:

"(...) moja je tajna, što sam svačiji, a nisam ničiji. Nitko mi ne može i nema prava da mi kaže: moj. Svi mi kažu i imaju pravo da mi kažu: naš. Nemam roda ni rodbine, jer mi ga sreća svega u pravo vrijeme pokupila. Nemam domačice, a moj kuhar živi sa svojim majmunom. (...) Dobro je to, ali bi bilo još bolje, kad bi se u našem kolu nazdravljalo još i mladosti.

- Mladosti?

- A mi, koji nismo mladi? Javi se dekan i još dvojica sijedih.

- Svojim vremenima, koja su prošla. Ta bi popijevka staraca ovaj put bila opravdana.

- Mora ga jako voljeti seoska mladost. Ubaci netko.

- Ja mislim, da je naša dužnost biti mlad, a kad više nismo mladi da pjevamo mladosti. Mislim to zato, jer me neke stvari sile, da tako mislim: ne mogu vjerovati, da nas briju zbog toga, da bismo sličili rimskim patricijima, a još manje zato, da nam kod konsumacije ne bi nešto ostalo na brkovima(...) Moje je shvaćanje, da nas najviše briju zato, da što duže zadržimo mladolik izgled. U svećeničkoj je mladosti tri četvrtine onog opijuma, što ga selo nalazi i uživa i za kojim selo ustrajno bježi. Kad sam jednom našao ovo, onda sam povukao sve konsekvencije i nastojim da pjevam mladosti. Pjevam joj ne samo jezikom, nego i svime na meni. Organizacija nas hoće mlade i zato nas udešava: obrijane, u strogoj crnini, elegantne. (...) Naša je dužnost, da budemo poželjni, barem tolika dužnost, kolika je da dnevno recitiramo časove i sedam pokornih psalama. Uz crkvu, rituse, zvona i zvonike i mlad je svećenik opijum za selo. (...) Selo se ona opija samo crkvenim židovima, visinama zvonika, ni metalnim brbljanjem zvona, ni dimom tamjana, ni bljeskom srme i brokata, nego uglavnom onim, koji sve to giba, nosi, svemu daje dušu, sadržaj i značenje. Taj mora da je mlad i lijep. Organizacija nam je dala mogućnosti, da

budemo mladi preko dobrih granica obična čovjeka. Obrijala nas je i sjedine nam se na licu ne vide, obvila nas je u crninu, koja figuri podaje mekoću i gibljivost. Uostalom, i manje lijep svećenik uvijek izgleda i ljepši i mlađi. Uvijek ljepši nego oni, koje izjeda svijanje uz teške fizičke poslove, znoj, sunce i napori života. Ti nemaju oko sebe ništa tajanstveno, nikakve aureole, nikakve ga tajne ne obavijaju. Nas obavija tajna i ona buči o čudnomu, nepoznatomu i o nečemu što lebdi iznad čovjeka i ispod neba. (...) Selu je potreban opijum, da se ne utopi u znoju, da se ne zgrči zbog svijenih hrptenjača i skršenih struktura, da ne ogлуši od umorna hukanja i da ne otupi od teška isparivanja”.⁵⁸

Riječju, za don Lovru je to bilo moguće jer je selu potreban – opijum!

Izmirenje sela sa svećenikom i Crkvom ubrzo je postalo – senzacionalni događaj! Biskup je stoga, kako sugerira fabula, odlučio kod don Lovre poslati mlade svećenike da nauče teoriju “vladanja dušama”. Dolazak jednoga od njih na svećenikov dvor otkrit će pravo lice don Lovre. U očima mladoga kapelana koji se “moli ujutro, moli pred podne”, pokazat će se da don Lovro nije nikakav svetački mađioničar nego glumac, čovjek kojim više vladaju strasti nego vjera i posvećenost askezi. Stoga izvještava biskupa da u selu “vlada površnost, bez duha i života crkve i organizacije”. On don Lovri spočitava “prolaznost i zemaljskost”, da u njegovim propovijedima nema dogme, “vrhunarnoga, vječnoga”,⁵⁹ te da selo traži samo “prolazne radosti”. Još mu podastire da u selu nema vjere, a da je za seljane “Bog tu onaj, koji daje ljetinu i šalje tuču, bolesti, smrt”.⁶⁰ Da je don Lovro više čovjek strasti nego kreposni svećenik u svojoj će punini progovoriti u legendi o tri bezgrješna susreta, koju kapelan otkriva. Interpolirana u tkivo naracije kao motiv njezina dodatnog usložavanja, legenda je utemeljena na vjerovanju nekog “davnog erotskog alkemičara koji je pronašao taj kamen mudrosti, taj veliki, čudni magisterij”⁶¹ po kojemu svećenik tri puta u godini, a da ne počini grijeh, može posegnuti za tijelom žene. Kako bi vladao selom i držao ga uza sebe, tu je davnu formulu koristio i don Lovro, njome opravdavajući svoje postupke.

Rasporedom dominantnih činjenica Vilovićev je roman, na samomu početku, tendirao kronici života u jednom mjestu sa

⁵⁸ Majstor duša, str. 110 i dalje.

⁵⁹ Majstor duša, str. 149.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Majstor duša, str. 98.

svećenikom u glavnoj ulozi. Da se sadržaj ne bi feljtonizirao i pretvorio u kroniku, što je inače karakteristika mnogih Vilovićevih knjiga, radnju romana Vilović je proširio motivom dolaska učiteljice Maje s djetetom na don Lovrin dvor. Iako je njezina uloga u romanu naznačena s nekoliko pisama, plač djeteta u župnom dvoru upozorit će na prave razmjere drame koja se počela odvijati u don Lovrinoj svijesti. Premda pritisnut obvezom celibata don Lovro/svećenik postaje i čovjek / otac s osjećajima dužnosti i obveze prema djetetu:

“Dva su momenta u igri: ja i moja misija. Oba su bliza i oba su teška. Ja? Ja osjećam, da sam čovjek, posve običan čovjek sa svim zlim i dobrim sklonostima i težnjama čovjeka. Kao naravan čovjek i ja bih htio biti ljubljen i ljubiti. I u meni izgara radost, kad osjetim, da sam otac. I u meni se javlja želja za reinkarnacijom. Rekao sam čudnu, možda preopširnu riječ, ali mislim, da me vi razumijete; to je ona žeđa u svima nama, da se vratimo s ovog povišenog tla, s ovog izlaska iz kože redovita čovjeka, komu je primarni poziv, da oplodi, othrani i umre. Zato prija ova svijest očinstva, svijest ljubavi... I u meni klikće ona elementarna radost i težnja, da uzmem svoj porod na ruke, i uznesem ga pokazujem suncu i svijetu:

- Moj sin, moje dijete...“⁶²

Na kraju, don Lovro priznaje da nije pastir nego najprije čovjek i – otac! Unatoč toga on podvojenost vlastitog bića i iz njega proistekle uloge igra do samoga kraja. Pobuna sela, koje želi znati pravu istinu o tomu čije je dijete u svećeničkom dvoru, pokazuje svu labavost i moralnu slabost njegova karaktera. Umjesto čvrste odluke, don Lovro izabire kompromis: odlučuje se i prihvaća diktat Institucije umjesto diktata savjesti, a ženi s kojom ima dijete nudi novac, uz uvjet da ga napusti. Svoj čin don Lovro opravdava riječima:

“Nitko ne mrzi, kao što mrze oni, koji mrze u ime Boga i svog omalovaženog osjećaja. Mrzili bi me milijuni, zemlje. Morali bi me mrziti, jer sam postao negacija njihove poezije, njihovih vrednota i njihova opijuma. Meni je taj sukob s milijunima tako razumljiv i logičan. Odbacio sam ono, što toliki drže ne samo imaginarnom svetinjom, nego svojom potrebom i ljepotom. Ponizio sam im te vrednote i oni bi se u meni osjetili povrijeđenim. Moj bi odlazak bila povreda i poruga na sve ono, čime se opija selo, pa i selo u velegradu. /.../ Ganjali bi me kao gubavca do na kraj svijeta,

⁶² Majstor duša, str. 210.

a smirili bi se tek u postignutoj satisfakciji: u kojoj propasti, poniženju, u gladu kruha... Tražili bi to u ime Boga. Ja se bojim onih, koji traže, mrze i gonjaju u ime Boga, jer su nezasitni i bezdani i s vječnim uvjerenjem, da je njihova mržnja dobra, Bogu i nebu ugodna.”⁶³

Takvim postupkom, kako navodi Bogner, don Lovro “majstoriju vladanja iskupljuje ličnom tragikom”(…) “satirući svijesno u sebi čovjeka da bi mogao ostati mađioničar, ugušujući u sebi vlastitu dušu da bi mogao gospodariti dušama sela. On, veliki majstor duša, na kraju se pričinja samo kao igračka u rukama jednoga još mnogo većega majstora, - nevidljivoga majstora jedne svemoćne organizacije”.⁶⁴ Kao takav, Vilovićev junak nije smogao hrabrosti da izgubi “lažnu ugodu života koju, eto, ima prilike spasiti, pa tu priliku koristi za još jednu izdaju, izdaju kapelana koji njegov grijeh pokušava preuzeti na sebe; ona ga u toj odluci ne sprečava”.⁶⁵

Po intenzitetu obračuna s Crkvom i s vlastitom prošlošću Vilovićevu se romanu usporednice mogu naći u predratnom antiklerikalnom djelovanju Mateja Koščine, također svećeničkog kandidata i kasnijeg svrzimantije. Svoj antiklerikalni odnos spram vjere i Crkve Vilović se ne zadovoljava imenovati samo “opijumom naroda”, manipuliranjem i vladanjem dušama, nego mu u svojoj naraciji atribuirao još i egzistencijalni predznak, izražen u bogatoj trpezi i punom želucu, sve kako bi Crkvu i vjeru dokraja profanirao. Kao i u romanu Međimurje, gdje je sinovljevo otpadništvo od Crkve izjednačeno s majčinim “presahlim vrelom”,⁶⁶ u Majstoru duša na više mjesta Vilović naraciju osnažuje jetkim primislima o svećenikovu bogatu dvoru⁶⁷ i stolu za kojim su gozbe “uvijek vesele i duge”.⁶⁸ Takvim postupkom Vilović nije razotkrivao samo instituciju čije je mehanizme funkcioniranja i hijerarhiju poznao, nego i komplekse vlastite svijesti. Jedna psihoanalitička studija zacijelo bi pokazala da je motivacija pisanju Majstora duša nikla iz dubina Vilovićeve života. Bez obzira što se junaci, i u Međimurju i u Majstoru duša,

⁶³ Majstor duša, str. 212-213.

⁶⁴ Dr. Josip Bogner, Gjuro Vilović. U: “15 dana”, II/1932., br. 24, str. 352.

⁶⁵ B. Donat, Zanat efijaltski... U knjizi: Politika hrvatske književnosti, književnost hrvatske politike, str. 90.

⁶⁶ “(...) majka će plakati presahlo vrelom”, Međimurje, str. 128.

⁶⁷ “Dvor je obilovao svim plodovima sela. Donosili su se prvenci i najsretniji oblici plodina. (...)”; Majstor duša, str. 84.

⁶⁸ Majstor duša, str. 98.

ne mogu dokraja izjednačiti sa samim Vilovićem, mnoštvo je indicija koje nam daju za pravo ustvrditi da se između Vilovićeve osobe i književnih likova njegova djela dadu uspostaviti dublje poveznice, mjestimice čak i znakovi jednakosti. U glavne likove njegovih romana, nema sumnje, projicirane su mnoge dvojbe i silnice koje su usmjeravale i njegove korake od napuštanja svećeničkog zvanja i otpadništva od Crkve, do mijenjanja vjere i kasnijeg političkog djelovanja u četničkom taboru. Kako sugeriraju fabule romanâ, razvidno je da imaginacija koja je gradila svijet romana ima izvor u erotskoj strasti koja je upravljala kompleksima Vilovićeva života. Eros njegovih junaka, izrastao na iskustvima stvarne, čulne i putene žene, isti je onaj eros koji je - barem nam se tako čini - usmjeravao njegov život u pravcu kakvim ga podastire njegov još uvijek dokraja nerasvijetljeni curriculum.

3. c) Temi svećenstva, odnosno temi Crkve i vjere kojom je rješavao i iskupljivao svoje osobne frustracije i komplekse, Vilović se vratio i u romanu *Zvono* je oplakalo djevicu. S (ironijskim) podnaslovom roman barjaka rajске djeve kraljice Hrvata roman se pojavio 1938. godine, također u Binozinu izdanju. Iako je najčešće uspoređivan s *Majstorom duša*, od njega je i bitno različit, ponajprije oskudnošću narativnih rješenja i spisateljske kulture. Kritika je s pravom istakla kako je posrijedi više "vješta konstrukcija nego istinsko umjetničko ostvarenje".⁶⁹

Radnja romana *Zvono* je oplakalo djevicu smještena je u zaostalu i siromašnu primorsku Lokvu, zacijelo mjesto u kojem je Vilović vršio prvu svećeničku službu. Motiv romanu Vilović je našao u predaji i sadržajima pučke religioznosti (običaju) po kojoj crkveno zvono mora zazvoniti ukoliko seoske starješine i glavar utvrde da je neka djevojka izgubila nevinost. U Vilovićevu romanu to je djevojka Pilica, jedna od najviđenijih, koju je seoski svećenik bio odredio da nosi barjak "rajske djeve kraljice Hrvata" djevojačkoga društva. Međutim, zaplet nastaje kada je jedna od žena saznala da je Pilica trudna. Ona je vijest razglasila cijelomu selu, pa su odjednom sve majke poželjele da čast nošenja crkvenog barjaka pripadne baš njihovoj kćeri. No to nije zadovoljilo njihovu znatiželju i pakost, nego žele saznati i tko je otac djeteta. Riječ je o mladomu ribaru, koji bi djevojku vjenčao, ali kao siromašak ne može napraviti svadbu. K tome on je, zbog sramote, ne bi mogao vjenčati ako je ne oplache

⁶⁹ Zvonimir Bartolić, *Anabaza \ure Vilovića*. U knjizi: *Za vuglom provincija*. Zrinski, Čakovec, 1978., str. 103-135.

crkveno zvono. Kako bi utišao glasine pakosnih žena i "natjerao" svećenika da ih vjenča, seoski nevjernik i liberal Joko – kojemu je Vilović namijenio ulogu glasnogovornika svojih stavova – uređuje na obali pir po starom običaju, prije nego zazvoni zvono. Na kraju zvono ipak zazvoni, ali ga slavljenici ne čuju zbog pucnjave iz pušaka i kubura.

Motiv "posrnule djevice", oko kojega je koncentrirano zbivanje ne baš kompozicijski⁷⁰ i narativno uspjeta romana, Viloviću je bio zanimljiv iz nekoliko razloga: s jedne strane omogućio mu je da upozori na primitivizam i zaostalost sela te brojne predrasude u svijesti njegovih stanovnika, a s druge, kako bi nastavio svoj obračun s Crkvom kao institucijom koja to stanje samo produbljuje. Oboružan ironijom i sarkazmom Vilovićev nadmoćni, sveznajući pripovjedač pri tome je posezao za onim sadržajima i postupcima kojima bi Crkvu demistificirao i prikazao kao instituciju koja s vjerom nema veze, koja skrbi samo za svoje dobro, kako to izražava jedan od aktera Vilovićeve romana, Joko:

"Pilići moji, kokice božje, zapamtiste li vi, da ima molitve bez novaca? Kad su bile višnje u cvatu preplašio je žene, da će crv i led na višnje, ako ne bude molitava, zavjeta i procesija. Sjatile se žene oko njega i on razvuče procesiju od dva kilometra, pa uz brdo niz brdo. Kad se višnje obrale, a on prima košare i košarice za tu procesiju. Sakupio čovjek, sve na košarice, dvadeset i pet kvintala višanja. Najbolji gazda ima petnaest, a on nigdje ni višnjeve grančice, pa 25 kvintala. Eto, komu nose molitve i zašto su molitve potrebne. Vidjećete koliko ćete platiti za ove nove molitve, što ih najavljuje..."⁷¹

Kao i u romanima *Majstor duša* i *Međimurje*, Vilovićev svećenik i u ovom romanu nije pastir i sluga Božji; on je tek čovjek (grijeha) kojega se može (pot)"kupiti":

"Pop je to još više požalio, kad je na dvoru našao novu strku. Žene su danas gusto dolazile i donosile. Neke su svoje darove ovijale stidljivim osmjesima i nalazile riječi i rečenica, koje bi trebale da uvjere popa, da je taj dar danas samo slučajno donesen, samo slučajno danas, a ne koji drugi dan" (str. 140.); (...) Danas se unosi u dvor sve najbolje, što Lokva ima i što može da ima u jednom danu ranoga ljeta. Danas se u dvoru točno zna zašto selo

⁷⁰ Radnja romana vremenski je raspoređena u tri dana: U petak, U subotu i U nedjelju, a između vremenskih dionica interpolirana su dva dijela: Ispit popove savjesti i Selo tapa po mutnome, iz kojih saznajemo što se prije događalo.

⁷¹ Zvono je oplakalo djevicu, str. 61.

posta darežljivo u ovo nevrijeme. Tone je sama čula od seoskih žena. Rekle su joj uvijenije, neke otvorenije, ali je svaka dosta jasno označila, da ti darovi, pokloni imaju da pripreve i utru stazu, po kojoj bi mogla da dođe nova barjaktar-djevojka. Žene su posve jasno i zaufano izdisale imena: moja Ane...⁷² i udobrovoljiti:

“Žene teško mori pitanje: što su druge obećale Bogu. One sve strahuju da se neka sjetila najboljega. U tom strahu, što se nikako ne da utožiti, jer su zavjeti tajne svake pojedine, povisuju zavjete i uvijek nešto nadodaju. Žene muče svoje male, uznemirene snage, da pronađu ono nešto, što je Bogu najugodnije.

Obećane svijeće rastu i oteščuju. Produljuju se putovi zavjetnih hodočašća. Ta se putovanja pooštruju negdje glađu negdje bosotinjom. Broj obećanih svetih misa raste kao na licitaciji. Postovi se množe i pooštruju do samog beskonačnog gladovanja. Obećani novac crkvi, prosjacima pada u sve većim svotama. Danas se selo zadužuje u teškim ukupnim brojkama⁷³.

Uz to, Viloviću je ne manje lažna i gotovo neodrživa ideja o Crkvi kao nositeljici nacionalne svijesti. O tomu, kroz usta staroga Joke, progovara sljedećim riječima:

“Za našu kraljicu dinar, dva.

Joko govori dalje i smije se porugljivo: Sad je majka božja, kraljica Hrvata. Sjetio se pop da osnuje na nebu hrvatski kraljevski dvor i odmah da ubire porez na nebeske vladare. Ljudi, zar ne vidite popovu igru? Ta je nebeska kraljica starija od Hrvata, pa tek je sada okruniše. A gdje su prije bili. Kako se toga nisu prije sjetili? Koji je pop u ovu našu crkvu na Lokvi unio nešto hrvatsko? Nismo li mi seljaci tri puta zatvarali crkvu pred latinskim popom i latinskom misom? Biskupi su nam zato zaprijetili zatvaranjem crkve i prokletstvom. Eno vam još starog Mate Meštrova, Rebrine i Šmindela, još su živi i sjećaju se, što nam je govorio onaj pretili biskup o hrvatstvu. Rekao je da je narodnost oholost naroda. U narodu i u pojedincu, oholost je prvi glavni grijeh. Na kraju je rekao, da narodnost rastavlja ljude, koji su braća po Bogu i svetom krštenju. Da vam pravo kažem, ja sam mislio da biskup ima donekle i pravo, a pogotovo da ima pravo da kaže, da naša crkva nije ni hrvatska ni talijanska ni mađarska nego katolička, a to znači za sve. Sad eto više nije tako. Sad je Bogorodica, kraljica Hrvata. Nije to pravi groš, a ni čista voda. Tu se nešto muti, pa

⁷² Zvono je oplakalo djevicu, str. 142.

⁷³ Zvono je oplakalo djevicu, str. 168.

se nešto lovi. Kuku nama Hrvatima otkada su biskupi, jezuite i njihovi popovi Hrvati. Bilo je i prije naših, hrvatskih popova, ali to su bili naši dobri, a njihovi zli popovi. Ganjali su oni nas i naše narodne popove i gdje bi oni prije unijeli nešto hrvatsko u crkvu. Pitam ja vas, ljudi, što je to hrvatsko u toj našoj crkvi na Lokvi? Duh iz Italije, slike i svetački kipovi iz Tirola, apostoli iz Judeje, mučenici iz Niceje i Kapodokije, pjesma i glazba iz cijeloga svijeta, a samo svijeće i elemozima od Hrvata. Sad eto, dobrih li ljudi, dadoše nam ništa manje nego hrvatsku kraljicu. Mora da je ona jako počašćena s tom velikom krunom, pa još kad dobije ženski puk sa barjakom?"⁷⁴

U Vilovićevoj providnoj i tendencioznoj konstrukciji Crkva je prikazana kao jedan od glavnih nositelja zaostalosti i primitivizma sela. Kako bi to i pripovjedački argumentirao, posebnu je ulogu Vilović namijenio ženama, nalazeći u njihovim zatomljenim erotskim nagonima i fanatizmu glavne pokretačke sile koje diriraju životom sela, životima svojih kuća i svojih muževa:

"Muževi po hladovinama nalaze, da ih je osramotio pop, barjak i barjaktar. Zastidjeli su ih pred Jokom, koji ne ide u crkvu, na vjeruje popu, ne plaća crkvi desetinu po običaju i nema nijedne kćeri u djevojačkom društvu.

- Travu smo pasli, susjede!
- Gore, susjede, još gore.
- Hvala našim ženama! Skuhaju nam one i mi uprav svašta žderemo.

Tužni, povrijeđeni, osramoćeni, opljačkani, sadrti i iscijeđeni boluju:

- Sad treba da mi njima vratimo.
- Komu?
- Popu i barjaktaru.
- Treba joj zvoniti!
- Barjak treba saviti i baciti na crkveni čerjen, da ga selo više nikad ne vidi.
- Samo, ako je istina?"⁷⁵

Frustrirane i nesretne, Vilovićeve žene u činu djevojke Pilice vide udarac svojim tradicijskim svetinjama, pa ne biraju sredstva i načine kako bi je osudili i natjerali selo da baci barjak.

⁷⁴ Zvono je oplakalo djevicu, str. 87.

⁷⁵ Zvono je oplakalo djevicu, str. 35-36.

Njima nasuprot, kao antipod suprotstavljen je lik staroga Joke. Iako u očima sela predstavlja samo zlo i oličenje je nevjere: "ne ide u crkvu, ne vjeruje popu, ne plaća crkvi desetinu po običaju i nema nijedne kćeri u djevojačkom društvu" (str. 35). "Kad se govori o bezbošcima, o poganima, o neprijateljima svete vjere, onda se selo uvijek sjeti Joke", Vilović mu je namijenio ulogu prosvjetitelja. Svojim razborom i iskustvom on uspijeva pobijediti nataloženo zlo i primitivizam omogućujući, na kraju, da se progonjena djevojka i otac njezina djeteta vjenčaju, svemu usprkos. Taj čin u Vilovićevu romanu predstavlja "pobjedu života nad silama zaostalosti", koju Crkva – kako podastire sveznajući, ironijom i sarkazmom oboružan pripovjedač – umjesto svoga poslanja stoljećima širi.

I u romanu *Zvono je oplakalo djevicu* mnoštvo je (neprerađena) autobiografskog sadržaja. Vilovićev tendenciozni i sveznajući pripovjedač blizak je Viloviću-pripovjedaču iz prethodnih knjiga, a način na koji je posredovao temu i njezini dominantni naglasci uvjeravaju kako je posrijedi još jedan od Vilovićevih osobnih obračuna s Crkvom kao institucijom koja determinira djelić njegove osobne povijesti. U Vilovićevoj pripovjedačkoj gesti odveć je ironije, sarkazma i animoziteta prema instituciji Crkve da bi se knjiga mogla čitati samo kao roman o zanimljivoj temi zakopanoj u slojevima predaje i pučkog vjerovanja. Pače, manjak želje da shvati i razumije smisao i tajnu vjere te jednodimenzionalnost i skučenost lica u romanu, uvjeravaju da je roman više pisala neprikrivena tendencija⁷⁶ nego istinska stvaralačka potreba i nadahnuće.

4.) Pitanja o tomu koji su razlozi motivirali njegove postupke i uvjetovali paradoks njegova života još uvijek nisu dobila primjeren odgovor.

Branimir Donat jedan je od onih koji su se detaljnije pozabavili djelom i djelovanjem \ure Vilovića. Pokušavajući djelo(vanje) objasniti i argumentirati književnim djelom – "prihvaćenim kao vrijedno pozornosti" – Donat je izlučio nekoliko čimbenika koji su determinirali Vilovićev izbor i uvjetovali odlazak u četnički tabor. Oslanjajući se na oskudne podatke iz njegova života, a više na uzročnu "vezu između činjenica piščeva života i književnih činjenica kojima je argumentirao svoje djelo i opravdao smisao svojeg postojanja", pronašao ih je u: a) psihologiji apostate, b) mržnji prema Crkvi, iz koje je onda proistekla potreba za c) negacijom hrvatstva kao nacionalnosti i Hrvata kao naroda.

⁷⁶ Na tendencioznost romana upozorava i M.(ilan Marjanović) u svojoj kritici. Usp. \uro Vilović: *Zvono je oplakalo djevicu*, Vidici, I/1938., br. 10, str. 289-290.

Vilović nije bio ni prvi, niti je posljednji hrvatski pisac i intelektualac koji je napustio svećeničke redove ili pak sjemenište.⁷⁷ Kao i mnogi njegovi suvremenici, a među generacijom napredne i kasnije (jugo)nacionalističke omladine bio je znatan broj pojedinaca koji su svećeničke haljine zamijenili onima građanskih ili ideoloških boja. Kada je riječ o našoj temi, spomenuti je Mateja Košćinu i Niku Bartulovića. I dok se Košćinin gorljivi antiklerikalizam može objasniti otporom Crkvi kao jednom od stožera hrvatske nacionalne svijesti, u kojoj su on i njegova generacija vidjeli opasnost svojem unitarističkom jugoslovenskom projektu, dotle Bartulovićevo napuštanje sjemeništa – na što nas upućuje njegovo djelo – ima izvorište u probuđenim osjećajima dječaka (“Kakav lijepi popić!”) “sklona beskonačnim tugama i neobjašnjivim samotovanjima”. Slično vrijedi i za Vilovića. Prihvatimo li činjenicu da se književno djelo može čitati kao psihogram ličnosti, razloge njegovoj odluci, čini se, pronaći je u (nekontroliranoj) strasti koja je upravljala njegovim životom i uvjetovala korake koje je činio. Probudena, po svemu, u Beču, strast prema ženi zacijelo je bila jedan od razloga da se nakon povratka u Dalmaciju zadržao veoma kratko i da je potražio premještaj. Odlazak i boravak u Međimurju, koje je otkrio kao vrijednu književnu temu u svojoj hrvatskoj duhovnoj i prostornoj supstanciji, tu je strast još više razbudilo i omogućilo joj da dokraja ovlada svakim njegovim postupkom. Idućim korakom Vilović je pokazao da za ljubav žene nije bio spreman samo razvrći svećeničke zaruke, nego i promijeniti vjeru. Kako je poznato, njegov pokušaj prelaska na pravoslavlje Sinod Pravoslavne crkve nije gledao s odobravanjem. Vilović je stoga još jedanput bio prisiljen mijenjati vjeru – prijeći na protestantizam! A i za tu odluku, po svemu, presudni su bili - erotski razlozi!

Vilovićevo apostatstvo zacijelo ne bi imalo većega značenja, osim za psihologiju njegove ličnosti, da se čin skidanja svećeničke mantije ubrzo nije pretvorio u snažnu mržnju prema Katoličkoj crkvi, čije je redove “rezolutno napustio”. Obračun s Crkvom, a istovremeno i obračun s vlastitom prošlošću, otvorio je veliku pukotinu u njegovu biću. Gubitak oslonca što mu ga je u početku pružala Crkva – kako je lucidno primijetio Donat – natjerao ga je da oslonac potraži u drugim organizacijama i institucijama. Kao vrijedan i nepobitan dokaz Donat

⁷⁷ O vjeri i nevjeri u hrvatskoj književnosti mnoštvo korisnih podataka pružaju knjige dr. Drage Šimundže: *Religiozna povjerenja i sumnje*, MH, Split, 1999., te *Bog u djelima hrvatskih pisaca, I i II*, MH, Zagreb, 2004.

navodi svjedočenje Dragoljuba Jovanovića⁷⁸, Vilovičeva višegodišnjeg kazamatškog druga. O Viloviću, "dvostrukom otpadniku" – od hrvatstva i od Crkve – Jovanović, između ostaloga, piše: "(...)

Vilović nikad u sebi nije osećao dušu mučenika, iako je počeo kao sveštenik. Voleo je sva blaga ovoga sveta, a umro je stvarno kao paćenik. Napustio je mantiju, a nije našao potporu ni kod onih svojih Hrvata koji se nisu bojali popova. Izišao iz katoličanstva, a nije primljen u pravoslavlje, kome je težio. Nikad nije ni sanjao da bude vojnik i član nekog štaba, a četiri godine se potucao po "slobodnim srpskim planinama", sa četnicima i vojvodama, koji su ga gledali popreko. Uz pomoć svoje vredne i sposobne žene, u rodnim Brelima je za svoju starost zidao vilu, da je izdaje i da živi u lepoti, a umalo što nije umro od kapi u zatvoru, a najzad je skončao na imanju svoje žene blizu Bjelovara. Bio je ubeđen da se u njemu ovaplotila duša prote Mateje Nenadovića, a Srbi ga nikad nisu priznali za svoga. Kad se pravio da spava na podu neke seoske pojate, jasno je čuo kako su se njegovi pratioci pitali šta čekaju te – ne umlate "ovo hrvatsko pseto". Jedini čovek među Srbima koji ga je štitio bio je Moljević, pa i on ga se odrekao kad je drugom Srbinu čestitao slavu ljubeći ga zbog američkih cigareta.

Bio je godinu dana mlađi od Moljevića, pošto je rođen 1889. Učio je bogosloviju u Zadru i filozofiju u Beču. Kao katolički sveštenik u dalmatinskom selu, izgubio je veru, zaljubio se u seljanku i otišao biskupu da mu sve pošteno prizna. Tada je dobio još veći udarac: biskup mu je rekao da "nije nužno da sveštenik bude vruć u veri" i da je "od verskih fanatika crkva imala više štete nego koristi". Njegova je dužnost da druge održava u veri, a ne mora sam da veruje. Savetovao mu je da ostane u krilu crkve. On je ipak napustio zvanje, uzeo za ženu Srpkinju i došao u Beograd da pređe na njenu veru. Odbili su ga u patrijaršiji, zato što je ranije bio katolički sveštenik, nisu hteli da se zamere "konkurenciji". Tražeći neku službu, nabasao je na privatnu školu u Staroj Pazovi. Mogao je biti nastavnik samo ako postane protestant. Tako je bio luteran protiv svoje volje. Kad mu je dosadilo da se gnjavi sa slovačkom decom, došao je u Beograd i radio kao dopisnik za listove zagrebačke "Tipografije". Hteo je da se bavi književnošću. Napisao je pripovetku iz svoga popovskog iskustva i poslao je Srpskom književnom glasniku. Urednik se pripovetkom oduševio,

⁷⁸ Dragoljub Jovanović, *Ljudi, ljudi...*, knjiga II, str. 252; 268-272. Tekst smo donijeli gotovo u cijelosti jer se navedena knjiga rijetko može naći u hrvatskim knjižnicama i bibliotekama!

ali ona, iz broja u broj, nije izlazila. Kad je pitao, odgovoreno mu je da uredništvo beogradskog časopisa nije volelo da se zamera katoličkoj crkvi, koju je on napustio, ne kao običan vernik, nego kao sluga oltara.

Beogradske godine bile su najlepše u njegovom životu. Tako je bar Srbima i Beograđanima govorio. To je i verovatno, jer su ga beogradski novinari i boemi primili bratski, najsrdačnije. Išao je po slavama, praznovao je dva Božića, dve Nove godine, dva Uskrsa. Ugojio se gore nego da je bio sveštenik u najbogatijoj župi. Ako je u svojoj Dalmaciji izgubio veru, u Beogradu je stekao nov kult: srpsku slavu. Nju je, kao "najveću stvar na svetu", opevao u jednom sastavu, koji je držao za najbolje što je napisao. Beogradski novinari uzeli su ga za blagajnika svoga udruženja, a svi su ga pazili. Uplašio se od svoje gojaznosti, pobegao u Zagreb, da se spasava beogradskih krkanluka i pijanki. To je bilo tridesetih godina, pod kraljevim ličnim režimom, kad za novinare rad nije bio veseo. Ponovo se bacio na književnost.

Sa prijateljima je osnovao izdavačku zadrugu "Binoza" i kao jedno od prvih dela bio je objavljen njegov roman Majstor duša. Taj roman smo 1933. čitali u Kustodiji. Opisivao je iskustvo mladog katoličkog sveštenika na selu, njegove prolazne ljubavi sa seljankama i veliku ljubav sa seoskom učiteljicom. Kad je Diktatura bila na zahodu, posle 1934, uređivao je zagrebačku Večer. Rano je postao slobodni zidar, kao skoro svi Hrvati i poslovni ljudi toga doba koji nisu bili ni frankovci ni klerikalci, već narodnjaci i jugosloveni. Šira publika ga je više znala po libretu koji je napisao za operetu Dorica pleše, po motivima iz Međimurja, za koju je muziku dao Krsto Odak. Zalazio je u kafane, sedeo dugo noću, posećivao srpske i hrvatske domove, ali to ni izdaleka nije bilo ono neprekidno slavlje koje je doživeo u Beogradu.

Kad su 1941. u Zagreb došli Nemci i ustaše, mislio je da će biti bolje sklonjen u Dalmaciji, pod Talijanima. Ali klerikalci su ga i tamo čekali i sačekali. Ustaše su od Talijana tražili njegovu glavu. Srećom, našli se bolji ljudi među okupatorima, branili ga dok su mogli od njegove braće. Kad to više nije bilo moguće, savetovali mu da beži. Uzeo je sobom sina jedinca i odveo ga četnicima. Tako je književnik, novinar i boem postao ratnik. Neko vreme su ga četnici vukli od štaba do štaba, dok ga u Crnoj Gori nije prihvatio dr Stevan Moljević i odveo Draži u Glavni štab. Tu ga je čekao i jedan prirodni neprijatelj, takođe književnik i tako isto veliki pušač: Dragiša Vasić. Vilovićev sin je poginuo negde u Bosni, i on je stao uz Moljevića, kao siročje, među ljudima koji su ga gledali s

nepoverenjem i popreko. Ne što se o njem ne bi starali, već što je i njima samima bilo teško...

Najveća Vilovičeva fiksna ideja ili ludost bila je njegova teorija da "nema Hrvata": postoje samo Srbi i Slovenci. Oni koji se nazivaju Hrvatima jedno su ili drugo: jedno kad su kajkavci, drugo kad su štokavci. Nije umeo da odgovori šta su čakavci, u koje je i sam spadao. U "šumi", da bi bio koristan, napisao je knjigu Bosanski dedovi, koju je njihov (četnički) Vrhovni štab poslao u Englesku. Tu je tvrdio da su svi Dalmatinci došli iz Bosne i Hercegovine, bežeći ispod turskog zuluma. Nije umeo da odgovori na moje pitanje odakle su se naselila dalmatinska ostrva. Dugo sam mislio da se on zavatlava sa nama Srbijancima, ali je isto tako kasnije razgovarao sa hrvatskim generalom Zvonimirom Stimakovićem. Ovaj je bio iz zagorja i kad je, preko radija prvi put čuo glas maršala Tita u oktobru 1953, - jer je bio uhapšen već krajem 1944. - rekao nam da "tako može da govori samo čovek sa Sutle, sa granice Hrvatske i Slovenije, dakle iz Kumrovcu." Dotle je uporno tvrdio da Tito nije Hrvat. Vilović je i njega uveravao da "Hrvata nema". Ovaj ga je gledao kao luđaka, i nije uopšte o tome hteo da razgovara s njim. Razbesneo ga je kad je tvrdio da je Zagreb pun neslovena koji su katolici i nazivaju se Hrvatima, pozivajući se na većinu prezimena. To je bilo na Vilovičevu štetu, jer mu posle toga Stimaković više nije davao cigareta...

Glavna Vilovičeva mržnja je ipak išla katoličkoj crkvi, kojoj je u mladosti i sam služio. Za tu crkvu je imao dve formule: "užasna ustanova" i "neprijatelj ljudskog roda". Već 1933., u Kustodiji, čitali smo njegov dobar psihološki roman Majstor duša, ali bi, govorio je, trebalo videti Zvono za Mariju. Dok smo zajedno bili u istoj ćeliji, na naše oči je napisao dve-tri pripovetke, i čitao nam ih: bile su sve protiv katoličke crkve, osobito protiv popova. Oni su označeni kao rušioći porodičnog morala, ali i "usrećitelji" seljačkih žena koje su, u krevetu sa svojim neobrijanim, umornim i oznojenim muževima, mogle sanjariti o mladim, lepim, čistim i mirisnim župnicima. Oni su sebe smatrali lepotom i ulepšivačima života na selu. Skoro dobrotvorima muževa, pošto su njihove supruge zamišljale da su u naručju "velSection Oečasnih". U našoj ćeliji je bio, pored Bude Stojanovića i mene, i pravoslavni sveštenik Sava Banković. Sa mnom je razgovarao o književnosti, sa Budom, od ranog jutra, o duvanu, ali pop-Sava za njega nije postojao. Za njega, niti je bio duhovan, niti pušio, a njegovo pravo da kupi 300 cigareta koristili su drugi. Za sve srpske popove je imao samo prezir...

Vilović je bio suđen na sedam godina i sve je izdržao. Ljutio se na Lazu Markovića što je takođe bio u Dražinom procesu, mada sa četnicima nije imao nikakve veze. "Kad su njemu dali šest godina, ja sam morao dobiti sedam, kao četvrti po redu na optuženičkoj klupi, posle Draže, Moljevića, Rade Radića i Vranješevića". Kao svima osuđenima, kao i meni kasnije, Đuri Viloviću su pri izlasku iz zatvora oduzeti rukopisi. Čuli smo međutim da su mu svi vraćeni, posle mnogo traženja i intervencija Udruženja književnika. Obećali su mu i da nešto štampaju, ali do toga za njegova života, a ni posle, nije došlo. Za vreme istrage, pored prijateljskog opštenja sa velikim pušačem, stavljano mu je u izgled da će ga štampati, zbog njegovog oštrog antiklerikalizma. Sud bi ga možda i oslobodio, jer odista nije imao nikakvog učešća u četničkim akcijama, - prosto se vukao sa njima, pod okriljem dr Moljevića, - da njegov rođeni brat, seljak iz Brela, nije pismom tražio od suda da ga osudi na smrt kao narodnog neprijatelja. Taj lepi brat se prevario u nadi da će, ako \ura bude streljan, njemu pripasti lepa vila koju su supruzi Vilović, osobito zaslugom junačne i snalažljive žene, saznali ispod Biokova. Ta vila je, posle oslobođenja, bila sindikalno odmaralište.

Pred Vilovićev izlazak, Moljević mu je oprostio zainteresovano druženje sa Lazicom Markovićem, zbog američkih ovećih pikavaca, i rastali su se kao prijatelji. Umrli su obojica iste 1959. godine, Vilović pre Moljevića. Ne znam tačno kad su krenuli zajedno ka Srbiji, ali znam da su se zajedno predali vlastima 3. septembra 1945. kad im je dosadilo potucanje po Bosanskoj Krajini, od prijatelja-seljaka do prijatelja, izlažući ljude neprijatnostima. I jednom i drugom se ostvarila želja: Viloviću, da se još jednom sit najede, napije i napuši; Moljeviću, da umre na robiji. U jednom i drugom su se duboko razlikovali od snova i želja 'socijalista, milionara', s kojim su odgovarali za isto delo."

Jovanovićeva sjećanja, razvidno je, ne odgovaraju činjenicama iz Vilovićeve biografije. Bez obzira na njihovu znanstvenu neutemeljenost, nezaobilaziva su u cjelovitijem razumijevanju psihologije njegove ličnosti, u kojoj se krije pravi ključ (mogućeg) razrješenja cijele Vilovićeve ljudske i književne sudbine. Iz Jovanovićevih je svjedočenja evidentno – kao što to sugeriraju i Vilovićeve knjige – da je bio čovjek strasti i njima uvjetovanih krajnosti u ponašanju. Strasti kojima nije mogao upravljati, a s kojima je na početku svojeg života izabrao bio svećenički poziv, u trenucima otkrića žene bile su razlogom zašto je napustio svećeništvo. Mržnja koju je usmjerio na Crkvu s vremenom

se usmjerila u mržnju i negaciju hrvatskog naroda i naglašavanje postojanja samo Srba. Odlazak u četnički tabor tako se nameće kao logičan, psihologijom ličnosti motiviran korak!

Iako tu preobrazbu Vilovića homo eroticusa u Vilovića homo politicusa do kraja nije moguće jednostavno argumentirati, poznato je da se Vilović 1941. godine zatekao u Splitu. O razlozima odlaska iz Zagreba u Split Vilović nije ostavio dokumenata i osobnih svjedočenja, barem koliko je nama poznato. Stoga se motivi njegova odlaska iz Zagreba u Split mogu, čini nam se, potražiti na nekoliko strana. Jedan od motiva svakako bi mogao biti njegovo neslaganje s ideologijom NDH. Drugi, možda ne manje značajan, moglo bi biti i Vilovićevo masonstvo na koje ustaše, a ni Nijemci – mentori ustaških vlasti, nisu gledali blagonaklono, a nipošto ne treba isključiti ni mogućnost da se svojim pisanjem, posebice izrazitim protucrkvenim i antiklerikalnim stavom, Vilović zamjerio klerikalnim⁷⁹ i hrvatskim nacionalističkim krugovima koji su se – u kaotičnoj situaciji nove države – našli na istaknutijim položajima. Ako i nisu bili presudni, navedeni razlozi imaju izrazitu težinu u motivaciji odlaska u Split, u kojem će započeti nova, četvrta etapa njegove životne zgrade.

O Vilovićevoj četničkoj epizodi i njezinim razlozima može se samo nagađati. Pouzdanih je argumenata malo, a i elementi socijalne i psihološke patologije ličnosti nisu uvijek u stanju dokraja osvijetliti procese koji su takvu ulogu i čin motivirali. Nema nikakve sumnje da je Vilović četnicima bio potrebniji kao pisac nego kao vojnik. Kao pisac, k tome i Hrvat – bivši svećenik, mogao im je poslužiti u promidžbene svrhe, posebno kako bi u prijelomnim godinama rata zadobili naklonost pojedinih snaga, nasuprot sve jačem partizanskom pokretu. Ta nam se misao čini vrlo izvjesnom kada se zna da je Mihailovićevo četnički štab polagao mnogo pažnje na to kakav će dojam ostaviti na različite sudionike ratnih događanja:

“Četnički pokret je posvećivao veliku pažnju propagandi, koja je sadržavala antikomunističku komponentu eksploatacije zločina radi pribavljanja političkih i moralnih koristi za pokret, pripisivanjem ovih komunistima, njihovoj “bezrazložnoj borbi” sa stanovišta interesa naroda, okrenutoj isključivo osvajanju vlasti u uslovima rata, kao i Nemcima i ustašama; propaganda je imala, bar verbalno, da posluži mobilizaciji novih boraca za četnički pokret i otvaranje perspektive savezničke pobjede. Četnička Vrhovna

⁷⁹ Vilović je, zanimljiv je podatak, 1940. napao pokretače Hrvatske enciklopedije, navodeći kako je organizirana na klerikalnoj osnovi. Usp. Pothvat jedne enciklopedije u Zagrebu. Narodni list, 2/1940., str. 3.

komanda imala je posebnu ustanovu u svom sastavu zaduženu za organizacije propagande, a ova se masovno prenosila posredstvom ravnogorskih odbora, listova ("Glas Cera", "Ravna gora", "Glas Topole", "Istok", "Polet", "Vidovdan", "Ujedinjeno srpstvo") i radio-stanica ("Ravna gora" i "Karađorđe", koja se nalazila na Bliskom istoku, stanice za vezu sa SAD). U propagandnom odseku četničke Vrhovne komande radili su Dragiša Vasić i Stevan Moljević, a kasnije \ura \urević (zapravo \uro Vilović!)"⁸⁰

S takvom ulogom, vjerojatno, Vilović je bio sudionik na, po broju sudionika velikom, četničkom kongresu u mjestu Ba.⁸¹ Od "Jugoslovena hrvatskoga plemena" uz njega je u četničkom štabu bio i Niko Bartulović, također pisac i dokazani "apologet četništva", a kao četnički emisar potkraj 1945. u Zagrebu se zatekao i Vladimir Predavec, sin potpredsjednika Hrvatske seljačke stranke, ing. Josipa Predavca, kojega su u Dugom Selu 1933. ubili žandari. On je u Zagreb došao, kao što je poznato, s molbom da se četničkim snagama omogući slobodan prolaz na zapad!

4. a) Sudjelovanjem na četničkom kongresu Vilović je svoju sudbinu vezao uza sudbinu Draže Mihailovića. Ostavši mu dokraja odan, zajedno s njime bio je i suđen 1946. godine i osuđen na sedam godina zatvorske kazne.⁸² Nakon što je kaznu izdržao u mitrovičkoj kaznionici, Vilović je živio u Bjelovaru, gdje je i umro 22. prosinca 1958. godine.

5. U novijoj hrvatskoj književnoj historiografiji o djelu \ure Vilovića pisano je relativno malo. Osim vrijednih: Bartolićeve, Donatove i Nemecove studije, rijetke su književno-kritičke analize i interpretacije o Viloviću i o njegovu djelu. Njegov životni i književni portret stoga je još uvijek više slobodna rekonstrukcija nego reljefna i provjerena književno-povijesna činjenica. Za razliku od Bartulovića, čije se ime niti ne sreće u hrvatskim književnim povijestima, Vilović je u njoj zavrijedio mjesto, makar je ono zastrto atribucijom mrzitelja vjere i Crkve, četničkog apologete i Dražina bliska suradnika. To su, zacijelo, razlozi pomanjkanju interesa i za njegovo književno djelo/

⁸⁰ Branko Petranović, *Istoriografija i revolucija*. Prosveta, Beograd, 1984., str. 81.

⁸¹ Kongres je održan od 25. do 28. siječnja 1944., a nazvan je u historiografiji i Svetosavski po slavi sv. Save (27. siječnja). Vidi: Jozo Tomasević, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945*. SNL, Zagreb, 1979., str. 355. Također prema: Branko Latas i Milovan Čelebić, *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941-1945*. BIGZ, Beograd, 1979.

⁸² Vidi: *Politika*, 16. srpnja 1946., str. 3. (Prema knjizi *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941-1945*.)

vanje kojem je mržnja prema (katoličkoj) Crkvi, ali i narodu, jedna od dominantnih odrednica.

VILOVIĆ'S CONFLICT WITH RELIGION, THE CHURCH AND HIS PEOPLE

Summary

Uro Vilović is one of the most controversial figures in Croatian literature of the 20th century. Writer of a dozen books, five of which were novels, started his literary work deeply embedded in the surroundings of the Croatian literary period between the two world wars.

In his stories, feuilletons, vignettes, he is an advocate of the values of home, family and religion, partly because of his clerical calling.

A great crossroad in his life occurs when he leaves for Međimurje; he left priesthood, attempts to convert to orthodox religion, then to Protestantism, and eventually, at the beginning of World War II, as a friend of Niko Bartulović, ends up joining the Chetnics as a close associate of Draža Mihailović, for which he would later be sentenced to prison.

Changing his personal convictions and beliefs, Vilović also changes his literature as a weapon for his vendetta against religion and the Church, which this work discusses.

He did this consciously and with hatred because he knew the role that the Church had in the formation of national conscience of the Croatian people throughout history.

From his hatred for the Church, seen in pages from his novels, comes also his unconcealed hatred for his own people and his denial, which will, eventually, as a renegade from his own religion and people, but at the same time as an apologist of Chetnics, push him away from the interest of our literature and literary historiography.

Key words: literature, apologist of Chetnics, ex-priest, hatred for the Church, religion and people.